

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 346:348

DOI <https://doi.org/10.32782/392216>

Бочков П. В.,

*кандидат юридичних наук, доктор теології
професор кафедри теології та християнської комунікації
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

ON THE ISSUE OF PRINCIPLES OF ECONOMIC ACTIVITY OF ENTERPRISES OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS

У статті представлено загальнотеоретичну характеристику принципів, котрі беруть участь у формуванні партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні. Задекларований у законодавстві принцип відокремленості церкви і релігійних організацій від держави не означає взагалі відсутність між ними будь-яких зв'язків. Констатовано, що законодавство України, котре розкриває правовий статус церкви, включає принципи, що випливають з правової природи відносин держави і церкви, суспільства та держави, проте не включає принципи господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад. Встановлено, що в основу принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій варто покласти загальні принципи господарювання в Україні. Оскільки релігійні організації в Україні відокремлені від держави, держава не може створювати такі організації і бути безпосереднім учасником таких відносин шляхом створення зазначених організацій. Тобто реалізація загальних принципів господарської діяльності можлива з певними особливостями. У статті звертається увага на статус підприємств релігійних організацій та релігійних громад як неприбуткових організацій. Окреслено змістовність принципів діяльності неприбуткових організацій, які тісно співпрацюють з органами державної влади в реалізації цілей соціальної політики держави. Вказано на існування правового регламентування загальних принципів господарської діяльності та принципів державного регулювання господарської діяльності. Подано авторське бачення змістовності принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад.

Адаптація запропонованих принципів сприятиме підвищенню якісного рівня законодавчих регуляторів, які забезпечують правову регламентацію господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад в Україні та дозволяють усунути можливість держави втручатися в таку діяльність без достатніх правових підстав. За умови докорінної перебудови законодавства, навпаки, необхідно визнати за державою можливість створення релігійних організацій і привести законодавство у відповідність із сучасним станом речей у цій сфері.

Ключові слова: економічна діяльність, релігійна громада, церква, державно-конфесійні відносини, підприємства релігійної організації, внутрішні акти церкви.

The article presents a general theoretical description of the principles involved in the formation of a partnership model of state-church relations in Ukraine. The principle of separation of church and religious organizations from the state declared in the law does not mean that there are any ties between them. It was stated that the legislation of Ukraine, which reveals the legal status of the church, includes principles arising from the legal nature of relations between the state and the church, society and the state, but does not include the principles of economic activity of religious organizations and religious communities. It is established that the principles of economic activity of enterprises of religious organizations should be based on the general principles of management in Ukraine. However, given that religious organizations in Ukraine are separated from the state, respectively, the state can not create such organizations and be a direct participant in such relations by creating these organizations. That is, the implementation of general principles of economic activity is possible with certain features. Attention is paid to the status of enterprises of religious organizations and religious communities as non-profit organizations. The content of the principles of activity of non-profit organizations that closely cooperate with public authorities in the implementation of social policy goals is outlined. The existence of legal regulation of general principles of economic activity and principles of state regulation of economic activity is indicated. The author's vision of the content of the principles of economic activity of enterprises of religious organizations and religious communities is presented.

Adaptation of the proposed principles will help improve the quality of legal regulators that provide legal regulation of economic activities of religious organizations and religious communities in Ukraine and eliminate the possibility of the state to interfere in such activities without sufficient legal grounds. Or, conversely, subject to a radical overhaul of legislation to recognize the possibility of the state to establish religious organizations and bring the legislation in line with the current state of affairs in this area.

Key words: *economic activity, religious community, church, state-confessional relations, enterprises of religious organization, internal acts of the church.*

Постановка проблеми. Нині в Україні актуалізується питання господарської діяльності релігійних організацій. Таке явище пов'язане з тим, що законодавчі регулятори обмежено торкаються правил проведення господарської діяльності підприємствами релігійних організацій, більшість питань залишається відкритою, особливо у сфері облікових процедур, оподаткування, загального управлінського підходу з урахуванням специфіки діяльності таких підприємств. Ми вважаємо, що перед вирішенням поставлених питань законодавцю варто надати правову основу принципів господарської діяльності з урахуванням наявних законодавчих основ, які закладені в Господарському кодексі України. Без розуміння змістовності основних принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій при закріпленні їх на законодавчому рівні досягти якісних правовідносин в державно-церковній взаємодії практично неможливо, адже задекларований у статті 35 Конституції України принцип відокремленості церкви і релігійних організацій від держави не означає взагалі відсутності між ними будь-яких зв'язків. До того ж господарська діяльність підприємств релігійних організацій здатна приносити певну величину доходу, що має забезпечувати їм покриття витрат на власне функціонування. Проте у відповідному законодавстві, яке регламентує правила вирішення окреслених питань в господарській діяльності різних суб'єктів, не представлена взагалі або є обмежена інформація щодо зазначеного питання. Отже, актуальність обраного напрямку дослідження не викликає сумніву, особливо з огляду на існування вимог щодо принципу прозорості процедур господарської діяльності сучасних підприємств релігійних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання принципів функціонування підприємств релігійних організацій та їх господарської діяльності перебуває на стадії наукових дискусій. Наявність монографічних досліджень нау-

ковців вказує на актуальність обраного напрямку опрацювання. Як правило, науковці окреслюють змістовність різних аспектів господарської діяльності підприємств релігійних організацій, проте вони досить обмежено висвітлюють питання принципів її проведення. В цілому проблеми діяльності різних підприємств релігійних організацій як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні знайшли своє відображення в дослідженнях таких науковців, як В.С. Бліхар [1], А.М. Киридон [2], В.В. Луценко [3], О.П. Мельничук [4], О.С. Мелехова [5], І.В. Рябко [6], В.А. Бурмістрова [7] тощо. Науковці розглядають і обґрунтовують різні аспекти діяльності підприємств релігійного спрямування, висловлюють критичні думки щодо законодавчих регуляторів, ведуть наукові дискусії щодо змістовності господарської діяльності релігійних організацій з огляду на сучасні реалії. Водночас сьогодні відсутні комплексні дослідження, що в цілому характеризують принципи господарської діяльності підприємств релігійних організацій як важливого сегменту майбутнього розвитку відносин у цій сфері. У статті ми вперше спробуємо висвітлити авторське бачення вирішення даної проблеми.

Мета статті полягає у дослідженні актуальних питань господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад з наданням авторських пропозицій стосовно змістовності принципів даного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з актуальних проблем, що потребує вирішення в господарській діяльності підприємств релігійних організацій, на думку політиків, експертів, науковців і церковних діячів, є питання принципів її здійснення та відмежування господарської діяльності від інших видів роботи, що здійснюється такими організаціями. З огляду на це ми звернули увагу на наявні приписи нормативно-правових актів України, котрі деякою мірою регламентують діяльність підприємств релігійних організацій, а саме:

Конституції України [8], Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [9], Господарського кодексу України [10], Цивільного кодексу України [11], Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи» [12], Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою» [13], проєкту концепції державно-конфесійних відносин в Україні [14].

Як показують дослідження, кожне підприємство релігійної спрямованості у своїй господарській діяльності спирається на базові положення зазначених правових регуляторів. При цьому на їх основі розробляється пакет внутрішніх актів церкви, що закріплюють її господарсько-правовий статус щодо здійснення такої діяльності. З цього приводу Т.В. Павроз звертає увагу на те, що «існує внутрішній акт, спільний для всіх церков, і внутрішній акт кожної окремої церкви» [15, с. 58]. Крім того, акти за внутрішньою структурою також певним чином схожі. Авторка зазначає: «Усі вони містять розділ, в якому закріплюються загальні положення і визначається їх правовий та канонічний статус, а також розділ, присвячений духовному суду, вищому органу влади й майну, що охороняється нормами відповідного статуту» [15, с. 59].

Ми погоджуємося з Т.В. Павроз стосовно того, що назріла необхідність проведення інкорпорації внутрішньоцерковного права й державного законодавства зі створенням систематизованих збірників, які усунули б будь-які суперечності у взаємовідносинах між світською владою і церквою та допомогли б їм в їх господарській діяльності [15, с. 60].

Досліджуючи елементи конституційно-правового статусу церкви, Т.В. Павроз зазначила, що основними з них є «принципи, закріпленні в законі, а також такі, що впливають з правової природи відносин держави і церкви, суспільства та держави» та критично оцінила класичні принципи, які знайшли своє відображення в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації». Ідеться про принцип свободи світогляду і віросповідання, принцип відокремлення церкви від держави, принцип відокремлення

школи від церкви, принцип невизнання жодної релігії як обов'язкової та принцип рівності всіх церков перед законом. Водночас вчена запропонувала розширення їх складу шляхом адаптації таких принципів, як принцип соціального партнерства церкви і держави та принцип суверенності держави в релігійній сфері [15, с. 59].

Варто звернути увагу на позицію з цього питання С. Онищук, яка, досліджуючи питання формування партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні, наводить такі принципи: принцип відокремлення церкви від держави і школи від церкви; принцип невторчання держави в діяльність церков, коли ця діяльність не суперечить законодавству; принцип захисту державою прав та законних інтересів релігійних інститутів; принцип нефінансування державою діяльності церков тощо [16, с. 64]. Зазначені принципи торкаються певної сфери діяльності релігійних організацій, проте вони не розкривають її зміст в контексті саме господарської діяльності.

Ми вважаємо, що найбільш ґрунтовно до вирішення даної проблеми підійшли автори Концепції державно-конфесійних відносин в Україні [14]. У Концепції автори звертають увагу на те, що релігійна організація «має право на набуття статусу юридичної особи з усіма правовими наслідками, що з цього випливають» [17, с. 70]. С. Онищук обґрунтовує, що церква визначається одним із типів релігійної організації і тлумачиться як «структурована релігійна організація, заснована на ієрархічному принципі, що має відповідну систему управління та регламентацію відносин всередині організації і з іншими релігійними і світськими організаціями та державою» [18]. З цього твердження випливає висновок, що, отримавши статус юридичної особи, релігійна організація стає учасником господарських відносин.

Підтверджує такий висновок у своїй праці Н.О. Бардашевич, який звертає увагу на те, що «у науковій літературі релігійна організація визначається як створена в установленому законодавством порядку відповідно до норм конфесійного права неприбуткова організація іноді з особливим статусом, яка здійснює господарське забезпечення основної діяльності за участі суб'єктів господарювання та / або допоміжну господарську діяльність у сфері

суспільного виробництва безпосередньо або через дочірні структури з правами юридичної особи» [19, с. 362].

На підтвердження зазначеного твердження наведемо результати досліджень А.І. Шпомер та А.О. Шманської. Вони констатують той факт, що діяльність релігійних організацій поділяється на безпосередньо релігійну (культову та позакультову) та нерелігійну. При цьому релігійні організації для здійснення господарської та виробничої діяльності мають право створювати підприємства, володіти рухомим та нерухомим майном на праві власності або користуватися ним на договірних засадах. Отже, підприємства релігійних організацій володіють майном на праві господарського відання або оперативного управління [20, с. 22].

Справедливо визнати і той факт, що підприємства релігійних організацій відповідно до законодавства можуть використовувати отримані ними доходи для здійснення неприбуткової діяльності. З цього витікає, що під час визначення змісту принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій доречно згадати принципи, притаманні діяльності неприбуткових організацій.

У дослідженнях доведено, що неприбуткові організації тісно співпрацюють з органами державної влади в реалізації цілей соціальної політики держави. Принципи такої взаємодії доволі змістовно розкриває у своїй праці А.А. Халецька. Ідеться про соціальне партнерство, встановлення балансу між державними інтересами та інтересами окремих неприбуткових організацій, узгодження інтересів громадян і суспільства, їх гармонізацію, взаємовідповідальність і обов'язок давати звіт, розробку механізмів громадського контролю за діяльністю облдержадміністрації і прийняттям нею рішень, невтручання в діяльність неприбуткової організації, участь у виробленні політики, прийнятті рішень та їх реалізації, інформаційну відкритість, визнання багатоманітності видів діяльності неприбуткової організації, ефективність, толерантність, визнання своєрідності іншої сторони [21].

За результатами проведених досліджень І.Я. Ткачук пропонує адаптацію таких принципів діяльності неприбуткових організацій: добровільності, самоврядності, вільного вибору території діяльності, рівності перед законом,

відсутності майнового інтересу їхніх членів (учасників), прозорості, відкритості та публічності [22, с. 61].

Водночас відповідно до ст. 52 Господарського кодексу України некомерційне господарювання розуміється як самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів, яка не має на меті одержання прибутку [10]. Очевидно, мається на увазі неприбуткова організація, проте законодавець не розкриває принципи її діяльності. При цьому в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» у статті 19 законодавець закріплює статус релігійних організацій як юридичних осіб та надає їм право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також благодійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо) [9]. Водночас прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства в порядку і в розмірах, установлених для підприємств громадських організацій. При цьому суми прибутку підприємств релігійних організацій, які використовуються в благодійних цілях, не оподатковуються [9].

Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що в основу принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій варто покласти загальні принципи господарювання в Україні. На законодавчому рівні їх зміст розкривається у статті 6 Господарського кодексу України [10]. До складу загальних принципів господарювання законодавець включив такі: принцип забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту державою усіх суб'єктів господарювання; принцип свободи підприємницької діяльності у межах, визначених законом; принцип вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України; принцип обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки та добросовісної конкуренції у підприємстві, а також екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; принцип захисту національного товаро-

виробника та заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Цілком зрозумілим є той факт, що загальні принципи господарювання є основними засадами правового регулювання та здійснення господарської діяльності, які відображають сутність і характер правових відносин у господарській сфері. За результатами проведених досліджень можна стверджувати таке: особливістю сфери господарювання є те, що держава виступає як регулятор господарських відносин, так і безпосереднім їх учасником через органи влади і суб'єкти державного сектору економіки. Оскільки відповідно до ч. 3 ст. 35 Конституції України релігійні організації в Україні відокремлені від держави, держава не може створювати такі організації і бути безпосереднім учасником таких відносин. Тобто реалізація таких принципів можлива з певними особливостями.

Ми вважаємо, що доречно проаналізувати принципи державного регулювання господарської діяльності. За своїм змістом вказані принципи дещо дублюють загальні принципи господарювання, але вони дещо уточнюють окремі норми. Результати проведених досліджень вказали на відсутність у законодавчому полі принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад, що свідчить про доцільність його розширення. До складу принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад доцільно включити такі:

- принципи законності та вільного вибору напряму господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад;

- принцип оподаткування доходів (прибутків) від господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад з урахуванням пільги неоподаткування прибутку організацій, що використовуються в благодійних цілях;

- принцип вільного розпорядження майном підприємств релігійних організацій та релігійних громад;

- принципи справедливості та розумності в процесі прийняття управлінських рішень в контексті господарської діяльності

підприємств релігійних організацій та релігійних громад;

- принципи прозорості, відкритості та публічності в питаннях господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад;

- принцип заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини підприємств релігійних організацій та релігійних громад.

Ми пропонуємо усі зазначені принципи господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад включити до статті 19 «Виробнича і господарська діяльність релігійних організацій» Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Висновки. Враховуючи отримані результати досліджень, можна дійти певних висновків. По-перше, законодавче регламентування господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад не підкріплене принципами. По-друге, встановлено, що підприємства релігійних організацій та релігійних громад мають ознаки неприбуткових організацій. По-третє, на основі вивчення правового статусу церкви та принципів, що впливають з правової природи відносин держави і церкви, суспільства та держави, принципів діяльності неприбуткових організацій, загальних принципів господарювання та принципів державного регулювання господарської діяльності встановлено та сформульовано зміст принципів господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад. По-четверте, впровадження запропонованих принципів сприятиме підвищенню якісного рівня законодавчих регуляторів, що забезпечують правову регламентацію господарської діяльності підприємств релігійних організацій та релігійних громад в Україні та дозволять усунути можливість держави втручатися в таку діяльність без достатніх правових підстав. За умови докорінної перебудови законодавства, навпаки, необхідно визнати за державою можливість створення релігійних організацій і привести законодавство у відповідність із сучасним станом речей у цій сфері. Це потребує проведення подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бліхар В.С. Державно-церковні відносини як експлікація дихотомії влади та суспільства у європейській філософії : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 516 с.
2. Киридон А.М. Держава – Церква – Суспільство: інверсна трансформація в Україні : монографія. Київ : КСУ, 2011. 216 с.
3. Луценко В.В. Формування та реалізація державної політики у сфері релігії в умовах європейської інтеграції України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2019. 20 с.
4. Мельничук О.П. Теоретико-правовий аналіз діяльності релігійних організацій в демократичній державі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 206 с.
5. Мелехова О.С. Європейські моделі державно-церковних відносин та їх адаптації в Україні : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. Київ, 2019. 210 с.
6. Рябо І.В. Механізми взаємодії держави та церкви в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 «Механізми державного управління» ; Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2009. 20 с.
7. Бурмістрова В.А. Концептуальні засади розвитку публічного адміністрування в системі державно-церковних відносин : дис. канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» ; Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2021. 2013 с.
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 25. Ст. 283.
10. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 462.
11. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print>.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2673-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19>.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою : Закон України від 15 січня 2009 р. № 875-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19>.
14. Проект концепції державно-конфесійних відносин в Україні / Інститут релігійної свободи. URL: https://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=114:1&catid=41:pl&Itemid=68.
15. Павроз Т.В. Поняття, структура, правосуб'єктність і принципи конституційно-правового статусу церкви в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 57–61.
16. Онищук С. Формування партнерської моделі державно-церковних відносин в Україні. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 42. С. 61–67.
17. Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. *Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості і тенденції розвитку* : інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу, м. Київ, 8 лютого 2011 р. Київ, 2011. 82 с.
18. Онищук С. Інтерпретація поняття «церква» як суб'єкта державно-церковних відносин. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/44789/%D1>.
19. Бардашевич Н.О. Релігійні організації як суб'єкти господарського права. *Вісник Донецького національного університету*. 2011. Вип. 1. Т. 2. С. 361–364.
20. Шпомер А.І., Шванська А.О. Релігійні організації як суб'єкти некомерційної господарської діяльності. *The Journal of Eastern European Law (Журнал східноєвропейського права)*. 2017. № 39. С. 18–23.
21. Халецька А.А. Неприбуткові організації та їх значення в реалізації соціальної політики держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=114>.
22. Ткачук І.Я. Роль неприбуткових організацій України для фінансової системи держави (на прикладі громадських організацій та кредитних спілок). *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 46 (2). С. 59–64.